

LUND UNIVERSITY

Atonalt triangeldrama

Lamberth, Marion

Published in:

Opus : ett klassiskt magasin för musikintresserade

2013

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Lamberth, M. (2013). Atonalt triangeldrama. *Opus : ett klassiskt magasin för musikintresserade*, 47, 60-64.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

ATONALT TRIANGEL- DRAMA

Vad hände *egentligen*? Det är frågan musikhistoriker har ställt sig i alla år. Arnold Schönbergs andra stråkkvartett rymmer en historia i kioskvältarklass.

SCHÖNBERGS ANDRA stråkkvartett intar en särställning i musikhistorien. Musikhistoriskt står den mitt i övergången från senromantik till atonalitet, genrehistoriskt spränger den ramarna för kvartettgenren genom att lägga till en sångröst, och biografiskt eftersom den skrevs mitt under en personlig kris. Tre goda skäl alltså att titta närmare på kvartetten och mannen bakom.

Arnold Schönberg föddes 1874 i Wien under relativt enkla förhållanden. Han växte upp i stadsdelen Leopoldstadt, nära till Augarten och Pratern med sina många musikpaviljonger. Här spelades marscher, uvertyrer och valser av bland andra bröderna Strauss, Lanner och Brahms. På stadsopera gavs Richard Wagners Tristan och Isolde.

När Schönbergs far dog 1890 tvingades han att avbryta skolan och hjälpa till med familjens försörjning. Han lärde sig tidigt spela fiol, men fick i övrigt ingen formell musikalisk utbildning. Sina teoretiska kunskaper inhämtade han från Meyers konversationslexikon genom att noga studera alla uppslagsord och artiklar som hade med musik att göra. Tillsammans med vännen Alexander Zemlinsky (som också skulle göra karriär som tonsättare och dirigent) genomplöjde han kompositioner av de stora mästarna, med målet att så småningom själv bli en i raden.

SCHÖNBERG BRYTER MED ROMANTIKEN

Med Wagner och Brahms som förebilder komponerade Schönberg först i senromantisk stil innan han 1908 började skriva atonal musik. Epitetet atonal var från början ett skymford men är numera en vedertagen fackterm. Stilen kan lättast beskrivas i negationer: den saknar tonart, traditionell melodi, form och harmoni samt alla sorters upprepningar och föredrar dissonanta klanger framför konsonanta. I positiva ordalag kan man säga att ato-

nal musik känns ny för varje ögonblick. Schönberg höll mer eller mindre fast vid den atonala klangbilden i hela sitt kvarstående liv, också när han på 1920-talet utvecklade tolvtonsmetoden som organiserar skalans alla halvtoner i en för varje komposition ny ordning. *Men, säger Schönberg, det speglar ingen roll vilken teknik jag använder, det viktiga är den idén som ska uttryckas.*

Vilken är då idén bakom Schönbergs andra stråkkvartett? Den som förväntar sig ett enkelt svar blir besviken, för Schönberg var liksom tonsättare i allmänhet ytterst förtegen om de incitament som togs upp i en komposition, särskilt när det rörde sig om privata na. *Vissa moment i denna kvartett, sa Schönberg, kan inte förklaras musikaliskt-funktionellt utan enbart psykologiskt som ett slags tröst. Möjligtvis kommer man förstå de rätta sambanden någon gång i framtiden.*

SOMMAR I SALZKAMMERGUT

Runt 1908 var Schönberg ett omstritt men känt namn i Wiens musikliv. Alban Berg och Anton Webern fanns bland hans elever, och Richard Strauss och Gustav Mahler bemötte honom med respekt som den musikaliska nytänkare han var. Sedan år 1901 var han gift med sin väns syster, Mathilde Zemlinsky, och levde med henne och sina två barn under ordnade förhållanden först i Berlin, sen återigen i Wien.

Men allt var inte frid och fröjd.

Sommaren 1908 tillbringade familjen Schönberg – som alla tidigare år – på landsbygden, i Salzkammergut. Wien lämnades med pick och pack redan i mitten av juni och återsågs inte förrän i slutet av september. Hela familjen följde med, inklusive mor och svärmor, svåger med familj, hembiträden samt några inbjudna elever. Sedan 1907 tillhörde också målaren Richard Gerstl till kretsen. Tiden tillbringades med arbete, diskussioner, utflykter, lek och bad. Härligt. Denna sommar höll Schönberg på att avsluta sin andra stråkkvartett.

Men så hände det. En kväll saknas Schönbergs hustru och målaren. Stor uppståndelse i kolonin. Schönberg ger sig iväg på natten för att leta efter de två, utan framgång. Nästa dag får han ett brev i vilket Mathilde meddelar honom att hon tagit sig till Wien och vill vara ostörd. Schönberg försöker att få kontakt med henne. Brev korsas flera gånger och efter två veckor spåras Mathilde upp och över-

Kolorerat fotografi över Traunsee från tiden när familjen Schönberg brände sina somrar här.

talas att återvända hem. Schönberg tillägnar henne sin andra stråkkvartett och ger henne en avskrift av partituret som gåva, eller rättare sagt morgongåva. Av allt att döma levde de därefter lyckliga i alla sina dagar ända fram till Mathildes död i cancer 1923.

SPÅREN I MUSIKEN

Richard Gerstl drog det kortaste strået. Totalt utfryst ur Schönbergkretsen och djupt olycklig tar han sitt liv samma kväll som den andra stråkkvartetten uruppförs, endast 25 år gammal.

Var han älskare eller vän? Vi vet fortfarande inte exakt vilken roll Gerstl spelade i triangeldramat. De porträtt han målade av Mathilde Schönberg visar en djupt olycklig kvinna som han tycks ha sett med tilltagande empati. När han avbildar Arnold Schönberg märks däremot en växande kritisk hållning. Och när det kommer till hans självporträtt visar de en till början självsäker men mot slutet alltmer olycklig ung man.

Det viktigaste dokumentet om denna äktenskapskris är ett testamente Arnold Schönberg skrev under den korta tid då Mathilde var borta. I det begrundar han både sin tonsättargärning och sitt privata liv, i synnerhet relationen till hustrun. Men det förblir ändå oklart vad som egentligen har hänt. Visst, skriver Schönberg, *det hon gjort mot mig har*

sårat mig djupt, men det var egentligen inte mot mig hon gjorde det utan mot den hon trodde jag var.

Hur förhåller sig då Schönbergs andra stråkkvartett till denna äktenskapskris? Vi vet att den påbörjades 1907 och avslutades på sommaren 1908, vilket också är tiden som dokumenterats i Gerstls tavlor. Vi får tro att Mathilde inte var särskilt lycklig under denna tid. Men hur förhöll det sig med Schönberg? Här kan det vara lönt att titta närmare på musiken.

Kvartetten har fyra satser, i den tredje och fjärde läggs en sångröst till de fyra instrumenten. Texterna som sjungs är skrivna av den tyska symbolisten Stefan George och är minst sagt kryptiska till sin innehåll. Dikten som hörs i sats tre heter Litanen. Mycket riktigt är tonen stämningen i denna sats gravt allvarlig.

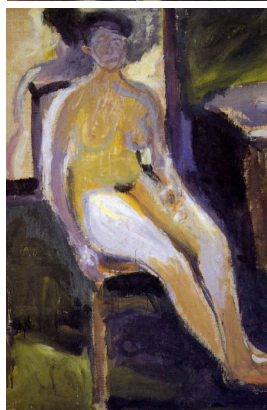
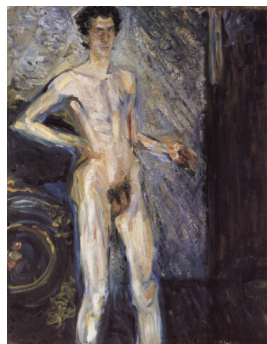
*Djup är sorgen som fördystrar mitt sinne
Glöden i hjärtat blossar än
Förgör längtan, förslut såret!
Ta ifrån mig kärleken, skänk mig din lycka!*

Och i satsens långa instrumentala *da* ekar den första raden med växande intensitet. *Djup är sorgen, djup är sorgen, djup är sorgen.* I sats fyra, *Entrückung*, märks en viss lättnad. Med början i cellostämman rör sig musiken uppåt i tonrummet, genom altfiol och andra fiol till första fiol, från mörker till ljus, spöklikt. Sen börjar sången och stegrar sig så småningom till extas:

*Jag känner luft från en annan planet
Jag upplöses i toner, virvlande, vävande
Jag är blott en gnista av den heliga elden,
ett dån av den heliga stämman.*

På många ställen saknas förankringen i en fast grundton och atonalitetens oförutsägbarhet kan upplevas. Den utdragna codan ekar av både ljus och mörker och slutar i harmoni.

Men hur förhåller sig sats tre och fyra till de övriga två? Bortsett från sats fyra bygger satserna ett till tre på en rad gemensamma motiv. Men Schönberg har också medvetet konstruerat några innehållsmässiga samband, dels med nämnda dikterna, dels med övriga väl dolda referenser. Så lär första satsens huvudtema ha en anknytning till Wagners Tristan och Isolde eftersom den kan ses som en baklängesvariant av öppningsmotivet till operans andra akt som ju är känd för att innehålla operahistoriens längsta kärleksduett. Kärlekstemat passar mycket

Vid tiden för umgänget med familjen Schönberg visar Richard Gerstl på en tydlig utveckling mot en djärvt expressionistisk stil. Påverkade han rentav Arnold Schönberg i dennes inriktning mot ett atonalt komponerade? Här porträtt av Arnold, Mathilde och dottern Gertrud. Överst ett självporträtt som Gerstl målade kort före självmordet.

Marion Lamberth har som doktorand vid Lunds universitet forskat om förhållandet mellan liv och verk hos Arnold Schönberg med fokus på åren kring äktenskapskrisen 1908.

väl ihop med de övriga satserna, förutom att det nu ska ses som en negation: brist på kärlek.

Liknande budskap ges också i andra satsen i där Schönberg citerar den kända karnevalsvisan *O du lieber Augustin*, som beklagar förlusten av inte bara pengarna utan också av – kvinnan! Det var här publiken brast i skratt vid uruppförandet, vilket kanske inte förvånar alls med tanke på det uppenbara stilbrottet. Ingen tycks ha frågat Schönberg vad han menade med detta citat. Var det humor eller självironi?

Vi får överlåta det till uttolkaren.

Summa summarum: tre satser i kvartetten antyder förlusten av kärlek medan den fjärde presenterar, som ersättare eller tröst, ett liv i översinnlig extas.

ÄKTENSKAPLIGT MORENDO

Också Mathilde Schönberg tycks ha lidit under ett svalnande äktenskapligt liv, även om det inte fanns några inga bevis på att hon hade haft en affär med den unge målaren. Men i motsats till sin man hade hon inga konstnärliga sublimeringsmekanismer att trösta sig med. Att hon tvärt och i åsynen av alla vänner lämnade man och barn kan ses som en drastisk protest i brist på möjligheten att föra det gemensamma problemet till tals. Något Arnold tycks ha insett när han i omnämnda testamente medger att *de egentligen inte kommunicerat med varandra, utan bara pratat*.

Det är först från och med 1909 som Schönberg behandlar traumat öppet i sin musik. I enaktaren *Erwartung* hittar en kvinna på väg till ett kärleksmöte den hon älskar mördad. I opera *Die glückliche Hand*, komponerad några år senare, möter vi en man som förlamas av insikten att hans kvinna vänder sig bort från honom. Också i *Fem orkesterstycken* skildras händelserna från sommaren 1908. Först mot slutet av 1911 tycks krisen vara fullständigt bearbetad, något som kan märkas i den säregnet vackra sången *Herzgewächse* som handlar om en tung sorg som är övervunnen.

Behöver man veta allt detta för att kunna uppfatta Schönbergs andra stråkkvartett? Svaret är nej. Man kan uppleva kvartettens säregna skönhet också blott med vidöppna öron. Men det skadar inte att veta något om kompositionens kontext för att förstå att det är ett verk med stort mänskligt djup. —

MÅLAREN SCHÖNBERG

Arnold Schönberg började måla när Richard Gerstl anslöt sig till hans krets. Under en tid av ekonomiska bekymmer övervägde han till och med att försörja sig som porträttmålare. Hans konstnärliga oeuvre av ett femtiotal strikt frontala självporträtt som visar enbart ansiktet. Några, om än få, tavlor såldes under hans livstid, däribland två till Gustav Mahler (som dock ville bli anonym).

MANUSKRIPT TILL REKORDPRIS

I höstas såldes notmanuskriptet till Schönbergs andra stråkkvartett på Sotheby's till ett rekordpris på nära nog en kvarts miljon Euro. Man kan förmoda att Schönberg mycket väl såg i sitt manuskript ett materiellt värde – i synnerhet då vi vet att han efter Mathildes död 1923 skänkte det till en familj, Seybert, som tack för hjälpen med vissa praktiska livsbestyr under hustrun sista levnadsveckor. Om familjen Seybert begrep sig på gåvans potentiella värde förblir osagt, men manuskriptet hamnade så småningom hos en samlare vars arvingar alltså nyligen slog mynt av dess ekonomiska potential.

STORMIGT URUPPFÖDANDE

Schönberg minns tumultet vid premiären an andra stråkkvartetten: »Förvånansvärt nog mottogs den första satsen utan vidare reaktion, varken för eller emot. Men efter några takter in i andra satsen började större delen av publiken att skratta och slutade inte förän i slutet av fjärde satsen, vilket var ytterst obekvämt för både Rosé-kvartetten och sångerskan, den storartade Marie Gutheil-Schoder. Men i slutet av den fjärde satsen hände det något oväntat. När sångerskan slutar kommer en lång coda som spelas enbart av kvartetten [...] som mottogs utan vidare störningar. Det är möjligt att även mina ovänner och motståndare har känt något i detta avsnitt.«

ÖSTERRIKES VAN GOGH

Richard Gerstl (1883–1908) är idag känd som en av Österrikes tidigaste expressionister. Ett sextiotal av hans tavlor är bevarade och hänger sida vid sida med verk av Schiele och Kokoschka i museer världen över.

MER LÄSNING

På sajten richardgerstl.com har kulturhistorikern Raymond Coffe sammanställt i princip allt som går att få reda på om historien kring Richard Gerstl och Mathilde Schönberg. Informativt och lättillgängligt. Och mycket spännande.

